

AVTORJI IN KNJIGE

Jože
Šifrer

Zvezde so strjene kaplje krvi

Ob pesniški zbirki Igorja Torkarja

O Igorju Torkarju bo literarna zgodovina najbrž govorila kot o posebnem človeškem in literarnem fenomenu v obdobju druge svetovne vojne in po njej. Je človek, ki je bil zraven v najodločilnejših prelomih naše bližnje preteklosti. Najprej se je kot študent kemije na ljubljanski univerzi pred vojno dejavno vključeval v politično življenje, v obdobju torej, ko so se na Slovenskem razčiščevale nekatere bistvene zadeve, ki se tičejo človekove svobode, družbene pravičnosti in kar je še drugih takšnih visokih in tako težko dosegljivih idealov, in ko so se na obzorju že kazali temni oblaki vojne in zaslužjevanja. Torkar je bil tedaj eden vodilnih ideologov na naši tedanji Almae matris, hud nasprotnik klerikalnih ozkosrčnežev kakor tudi »liberalnih debeluhov«, kot je zapisal v svoji avtobiografski pripovedi Deseti bratje, pa tudi nasprotnik komunističnega dogmatizma; že tedaj in potem vseskozi v svojem burnem življenju je bil svobodni levičar in demokrat, ves zazrt v človeka in v slovenskega še posebej. V institucionalnem smislu je začel pri Akciji za univerzitetno knjižnico in nadaljeval pri neodvisnem Slovenskem klubu ter kot publicist pri klubskem glasilu z nenavadnim, toda značilnim naslovom »1551«.

Naravno je, da se je po okupaciji odločil za Osvobodilno fronto. Sodil je sèm in nikamor drugam. Preden mu je uspelo priti v partizane, so ga Nemci ob koncu 1943 aretirali in ga poslali v Dachau. Po vojni je postal eden od naših najbolj znanih dachaucev, a ne toliko po taborišču kot po prav tako proslulih dachauskih procesih, ko so ga obsodili na dvanajst let zapora, od katerih je predsedel štiri, in to seveda čisto po nedolžnem. Ob aretaciji, aprila 1948, so se že pripravljali informbirojevski dogodki. Torej je bil Torkar spet nekako zraven, in to pot drugič kot žrtev nedoumljive in nedopovedljive človeške zlobe.

Sele po zaporu je njegova življenjska pot stekla nekoliko bolj po ravnem, a še vedno ne brez hudih notranjih pretresov.

Vse to je bil Torkar kot človek, homo, literarna zgodovina pa ga bo obravnavala predvsem kot umetniškega ustvarjalca, poeta. Morda bo zapi-sala, da je bil ves zaverovan v lepoto besede in v njeno visoko poslanstvo, toda da je hkrati stal trdno na realnih tleh, da je v odločilnih momentih slovenske zgodovine svoje pero spreminjal v bojno kopje proti vsem zatiral-cem in neumnežem, za pravico in svobodo, za lepšo podobo tega našega zmedenega sveta, in da ga je slovenska javnost še dolga leta po drugi svetovni vojni še vedno na novo spoznavala in mu pritrjevala, ko je kot Zlatoust bodel na vse strani ali ko je v dvobojegramih in debatogramih ravno tako kot nekoč v najboljših letih izražal svoj gnus in gnev nad različnimi sodobniki ali sodobnimi pojavi.

Torkar sam se ima za umetnika in borca obenem. In to tudi je. V svojih delih je to že večkrat povedal, nazadnje je na primer svoj umetniški nazor izpovedal na letošnjem 24. mednarodnem srečanju PEN na Bledu, ko je govoril o temi Narod – nacionalizem – pisatelj. Tu je med drugim razmišljal o tem, da je pisatelj namen sicer beseda kot taka, da je pisatelj duhovni aristokrat, ki ustvarja kristale čiste literature, vendar da mora takrat, »kadar družbene napake egoističnih in militantno nacionalističnih in ideološko slepih političnih strank prično – kot voluharji – razjedati korenine pisateljevega naroda«, zapustiti slonokoščeni stolp umetniškega ustvarjanja in postati družbenopolitično bitje. Ta Torkarjeva misel torej pomeni, da je pisatelj ali pesnik po svojem poslanstvu intimen ustvarjalec in izpovedovalec, a kadar ga kliče narod, ko mu gre za obstoj in za nadaljnjo usodo, takrat s svojim peresom mora stopiti v prvo bojno vrsto.

Vse to je bilo treba povedati, če hočemo prav razumeti poezijo in vse drugo delo Igorja Torkarja. A tu nam ne gre ravno za poezijo, predvsem seveda zato, ker je njen ključni del pred kratkim izdal v zbirki z naslovom Zvezde so strjene kaplje krvi. Že naslov nam marsikaj pove. Pove nam na primer, da je pesnik v verze izlival svojo kri v najbolj burnih časih svojega življenja, ko so se mu prižigale zvezde upanja, ki pa so se mu hkrati videle kot kri, kot najstrahotnejša realnost našega bivanja. Torkarjeva poezija v tej zbirki je nastajala v daljših presledkih, skupaj dobrega pol stoletja, vendar je še danes aktualna. Iz nje spoznavamo, kako podobni so si problemi našega življenja v različnih obdobjih in v različnih družbenih sistemih, kako nam vsepovsod in vedno hočeta vladati neumnost in nasilje, kako težak je boj z vsemi temi pošastmi in kako je navsezadnje naša kolektivna duša ob vseh teh stvareh zbegana in žalostna.

V zbirki so na prvem mestu ponatisnjene nekatere pesmi iz njegove prve pesniške zbirke Blazni kronos iz davnega leta 1940. Zgodba te zbirke je znana. Tedanji ban Natlačen jo je zapovedal zapleniti, a gostilničarka jo je jemala izpod pulta in jo z dvema deci vina vred prodajala, kdor jo je pač hotel kupiti. Sam se spominjam, da mi je domači učitelj kot rosnemu in radovednemu mladeniču pripovedoval, kako da je v Ljubljani izšla pesniška zbirka z nekoliko nenavadnim naslovom Blazni kronos in kako je drugačna kot druge zbirke in kako da z živo ter žgočo besedo obravnava najbolj pereče stvari iz našega javnega življenja. In če danes, po toliko letih, bolj pozorno prebiram te verze in jih seveda tudi drugače dojemam in bolje razumem, bi skorajda lahko uganil, da so Torkarjevi, četudi nad njimi ne bi bilo njegovega imena. Tako dobro se skladajo z vsem, kar danes vemo o njihovem avtorju. Nekaj večnega, nekaj vsečasnega je v teh verzih, nekaj, kar je nad nami in nad našimi vsakdanjimi tegobami. Mnoga spoznanja, ki jih ti verzi razodevajo, nas še danes vznemirjajo, na primer tisto iz pesmi Današnji dan, češ da nam je cvet umetnosti, ker smo majhni, več kot »mina in strojnica in tank in zračna sila«, ali tisto iz pesmi Slovenska umetnost, da »samo v pripognjen hrbet slava sije«, ali spoznanje, da je tisti, kdor kot zvest kuža služi svojemu gospodarju, samo lakaj, »ki le ukaze ljubi«, a gospodar z njim ravna »kot z mehomo svinja«, ali pesnikovo žalostno spoznanje, da zlahtni človek v strupenem ozračju ne more zacveteti, kot ne more slavec živeti z jastrebi, in da je zanj zares »boljše mrtev kakor živ trohneti«.

Tega je še dovolj, a ne gre, da bi preveč našteval. Lahko na splošno rečem, da je Torkarjev Blazni kronos značilna izpoved človeka, ki si je

v neki dobi in v neki svoji domovini ustvarjal neke ideale, ki pa je že zgodaj spoznal, da so ti ideali le privid, a da je stvarnost popolnoma drugačna.

Na drugem mestu so pod naslovom Verzi za odrešilno rabo objavljene pesmi iz taboriščne dobe, torej iz Dachaua in Sachsenhausna. In če so bile prej njegove pesmi v prvi vrsti vendarle samo razočaranje nad razmerami v domovini, so te pesmi zdaj še mnogo več. So protest proti uzakonjeni nečlovečnosti, proti terorju in zločinu. Njegova občutja so tu seveda strahotna, zlasti na primer, ko mora gledati, kako pobijajo Žide in kako majhen, nag otrok gleda svojo mrtvo mamo v krvavi mlaki, dokler tudi on ne umre od vsega hudega. In zaključek tega soneta, ki sicer nosi naslov Zlata mrzlica, je tako silovit, tako naenkrat potegnjjen iz globočine pesnikove ogorčenosti, tako enkrat v poeziji zadnje svetovne vojne, da je vreden, da si ga posebej zabeležimo.

In divje mi utripa vratna žila
in sram me je, ker v poživinjene ljudi
se nisem upal vreči z golimi pestmi . . .

Zadnja pesem tega razdelka je sonet Dachauski večer. Pesnikovo občutje se tu iz konkretne doline solz razširja v brezbrežje, njegova osebna bolečina postaja vesoljna bolečina. Pesem je zbirki dala tudi naslov; zadnja kitica se glasi:

a tudi nebo je brezbrežno morišče,
kjer luna kot glava mrliča leži
in ZVEZDE SO STRJENE KAPLJE KRVI . . .

V naslednjem razdelku je ponatisnjena Balada o smehu iz leta 1977. Torkar je v tistem času pač živel kot, recimo, vsak drug človek. Za seboj je imel večletno službo profesorja na Akademiji za likovno umetnost, in kar se književnosti tiče, tudi več dramskih del, ki so močno odmevala po slovenski kulturni srenji. Leta 1971 mu je tudi že posijal prvi žarek poznejše rehabilitacije; tedaj je namreč sodišče že razveljavilo njegovo nekdanjo obsodbo. Toda pretekla doživetja so še vedno živela v njem, ga po svoje mučila in poganjala k izpovedovanju.

Tudi v Baladi o smehu je izrazil nekaj od vseh svojih bogatih spoznanj in izkušenj. Sicer ga je baladna snov vseskozi privlačevala, spomnimo naj vsaj na njegovi dve dramski deli s takšnima naslovoma: Balada o črnem noju in Balada o taščici. V Baladi o smehu je segel prav nazaj v srednji vek, nekako po vzorcih Janeza Menarta, vendar je navzlic temu ves originalen in spet ves samoizpovedujoč. Pripoveduje o grofu Črnuhu, ki je svojim podložnikom prepovedal smeh, in o pisarju, ki se temu upre. Znajde se v hudi grajski ječi in se smeje, smeje ter zatrdno sklene, da se bo smejal, dokler ga smrt »v prerani grob ne dene«. Toda kmetje se vzdignejo v punt, grof Črnuh umre, zdaj bodo na razvalinah starega sveta vstajali novi grofje, ki bodo spet prepovedovali smeh, kajti ta svet je vrtiljak, v katerem se stvari večno ponavljajo, dobro in zlo vedno uspevata, ne mak ne osat nikoli ne segnjeta v nič.

V pesnitev je avtor natrosil mnogo reminiscenc na svoja zaporniška leta, ko ga je ječa sicer sušila, a ga je neizprosno učila živeti in mu utrjevala nekatera temeljna življenjska spoznanja: na primer, da človek zori le v trp-

ljenju, da je trpljenje star, nezlagan modrijan, ki se v nasvetu nikdar ne zmoti. In prav v ječi se je tako rekoč zaklinjal, da njegovo pisanje ne bo nikdar »grofom papagaj«, in da bo slavil le »sonce, smeh, pogum, stobarv-nega človeka«. Tako je Torkarjeva pesnitev Balada o smehu ne samo preprosta besedna umetnina kot taka, ampak je tudi avtorjeva trpka in hkrati spodbudna osebna izpoved in poleg tega še prepričljiv dokument določenega časa. In je res to, kar o njej pravi Janez Menart v spremni besedi, da je namreč »zanimivo pričevanje o duhu nekega obdobja« in da bo »čez čas, ko bodo minile trenutne genialnosti, s katerimi je naša doba tako radodarna, prav gotovo vreden pesniški prispevek k izpovednosti polpreteklega časa, časa, o katerem na tak način pri nas ni pisal še nihče«.

V četrtem razdelku so objavljeni Torkarjevi jetniški soneti, ki so sicer prvič izšli v zbirki v letu 1974 (tu so luč sveta zagledale tudi njegove dachauske pesmi), torej tri leta pred Balado o smehu, nastajali pa najbrž že v jetniški samici, ki pesniku gotovo pomeni najmučnejše obdobje njegovega življenja. Tedaj pravzaprav ni vedel, zakaj vse to, zakaj trpi, kje mu je brez njegove krivde tako bridko spodrsnilo. Pričakovali bi, da bodo jetniški soneti polni groze in tožbe nad tako neprijazno usodo, prežeti s sovraštvom do tistih, ki so ga brez razloga spravili sèm v ječo, v najbolj ponižujoče človeško stanje. Kar razumljivo bi bilo, če bi tako rekoč sovraštvo vračal s sovraštvom.

A le malo takega najdemo v teh Torkarjevih pesmih. Že res, da se ga često polašča nekaj poseben jetniški obup, da se mu brivec, ki mu reže strnišče na bradi, zdi kot pogrebec, da se sam sebi zdi kot ranjen ptič, »ki se po jarku meče«, in da bi navsezadnje rad v zločinca zadrhl smrtno želo in potem »kot čebela sam in tih umrl«, a v glavnem je ta njegova lirika vendarle usmerjena drugam. Pesnik je tu ves zazrt sam vase, v svoje notranje doživljanje vsega okrog sebe, je neskončno intimen. Podoba je, kot da bi se hotel z najmanjšimi stvarmi, kolikor mu jih more nuditi tesna celica, reševati na breg kolikor toliko znosnega človeškega počutja. In zato je ta Torkarjeva lirika lirika navadnih trav, ki včasih zadišijo skozi lino, kostanjevega cvetja pred jetnišnico, vrabčkov, ki se zunaj veselo lovijo, pajka in muhe, ki v celici zganjata svoje vragolije, in prosojnih sončnih žarkov, ki se tu in tam prikradejo v pesnikovo jetniško sivino. Vse to je seveda metafora, zunanji izraz njegovega notranjega doživljanja, krčevitega oprijemanja za tisto, čemur pravimo življenje, in vsaj tihega, rahlega upanja, da se bo nekoč vse to končalo. Ti Torkarjevi soneti, ki so različnih oblik, a vendarle ostajajo soneti, so potemtakem kemično čista lirika, kakršna navadno nastaja le v izjemnih človeških situacijah. Zaključuje pa se z mislijo o tem, da pesnika ni mogoče utišati oziroma ni mogoče uničiti duha:

Od vekomaj je pesnik v ječi črni,
a misel neminljiva in bogata,
ki mu vzleteva kot metulj srebrni,
svobodna gre skoz vsa zaprta vrata.

Jetniški soneti, ki so že prvič mogli iziti samo s precejšnjo zamudo, so tudi tu ponatisnjeni na koncu, vendar se najbrž ne motim, če zapišem, da so pesnikova najgloblja osebna izpoved v tej knjigi. To je lirika, ki je umirjena in vznemirjajoča obenem in ki naravnost, s preprosto besedo v nas oživlja občutek za najvišje vrednote in najnižje nevrednote našega življenja.

Torkarjeva lirika »o strjenih kapljah krvi« je nastajala skoraj štiri desetletja našega stoletja. In pravzaprav še nastaja. To je bilo sila zgoščeno obdobje v slovenski zgodovini, ki ni minevalo brez hudih človeških pretresov. Generacija Igorja Torkarja je bila poglobitni nosilec naših preteklih polstoletnih prekucij in preizkušenj, bila je njihov motor in žrtev hkrati. In vse to se zrcali tudi skozi Torkarjevo poezijo.

Seveda pa ni samo on glasnik te generacije. Cela množica jih je: nekateri so se bolj ali manj uspešno prilagajali razmeram in tako bolj ali manj normalno jadrali skozi te burne čase, drugi so se že zgodaj umikali v tiho opozicijo, ali, kot pravi Igor Torkar, »v notranjo emigracijo«; a umetniška beseda je živela dalje in mnogokdaj črpala snov iz časov, ko je slovensko ljudstvo živelo v najhujših stiskah. Tedaj so se združevali tudi njegovi ustvarjalni glasniki. In tako najbrž ni naključje, da je že prvi dve Torkarjevi pesniški zbirki, Blazni kronos in potem po vojni še Kurenta, ilustriral naš veliki mojster čopiča Nikolaj Pirnat, med besedili sedanjih Strjenih kapelj krvi pa se kot dodaten opomin človeštvu pojavljajo taboriščne skice arhitekta in Torkarjevega dachauskega sotrpina Vlasta Kopača. In morda tudi ni povsem naključje, da v treh spremnih besedah k tej knjigi srečamo imena treh eminentnih slovenskih književnikov: Janeza Menarta, Mitje Mejaka in Matjaža Kmecla. Ni tako pomembno, če je bila življenjska pot vseh, ki so s to zbirko imeli kaj opraviti, različna, če pripadajo različnim generacijam, če je njihova vreča s trpljenjem bolj ali manj napolnjena in če se tudi po političnih ali svetovnonazorskih pogledih kaj razlikujejo med seboj, pomembneje je dejstvo, da vsi ti gojijo ali so gojili lepo domačo umetnost in da se vsi zavzemajo ali so se zavzemali za neke trajne humanistične vrednote.

Torkarjeve pesniške zbirke smo lahko zelo veseli. Med nas je prišla prav sedaj, ko se nam naša prihodnost kaže v nekoliko lepših obrisih, ko lahko upamo, da zvezde nekoč ne bodo samo strjene kaplje krvi, ampak bodo morda nekoliko tudi zvezde. Razločno pa se nam z njo kaže tudi podoba Igorja Torkarja, ki se je kot pokončen mož vse svoje življenje boril za lepšo prihodnost slovenskega ljudstva (a prosim, tega ne razumeti kot frazo) in za dobro vsega človeštva ter bil za svoj prav pripravljen tudi trpeti. Zares in ne samo v besedah.

Jože Šifrer

Igor Torkar, Zvezde so strjene kaplje krvi, založil Pegaz p.o., uredil Ignac Naglič, oprema in risbe Vlasto Kopač, Ljubljana 1990.